

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

(Савезно КФД)
2/69 МО

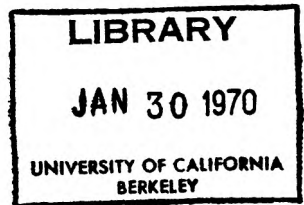
НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XVI, об. 5.

4/2/2
12/24
A1 N31
2000

1/19:5 - V.17:5

БЕОГРАД, 1987.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Стевановић, За Вука и противу њега . . .	297—315.
2) А. Пецо, Дијалекатске особине у пјесничком језику Алексе Шантића	317—339.
3) П. А. Дмитријев, Неке особености изражавања атрибутивних односа у српскохрватском језику . .	341—349.
4) Љубомир Поповић, Реченице са елиптичним пре- дикатом	351—373.
5) ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ	375—378.
6) РЕГИСТАР	379—397.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник **МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ**
Секретар Уређивачког одбора др **Живојин Станојчић**

НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ ИЗРАЖАВАЊА АТРИБУТИВНИХ ОДНОСА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

У српскохрватском језику, као и у другим словенским језицима, за исказивање одредбених односа имена употребљавају се и атрибути који се слажу али и они који се не слажу с дотичним именима — атрибути изражени придевима, заменицама, именицама, променљивим бројевима, попривдвљеним партиципима, а такође и атрибутивним зависним реченицама. Атрибутивне одредбе и атрибути стоје у реченици као функционални синоними, мада међусобно нису потпуно идентични: зависне реченице у поређењу са атрибутима су богатије и опсежније како семантички тако и структурно.

Постојање истоветних синтаксичких јединица за преносење атрибутивних односа ипак не потврђује то што се они у различитим језицима међусобно покривају, тј. свака допуна или одредба при преводу, на пример, с руског језика на српскохрватски и обрнуто, преноси се оним што му одговара, допуном или одредбом. Узајамно замењивање атрибутивних одредби и атрибута условљено је нарочитим комуникативним задатком (на пример, неопходност да се не истакне обележје предмета, већ радња чији је резултат то обележје), стилским разлозима (на пример, тежњом да се тексту да књишки или разговорни карактер), или, најзад, индивидуалним начином изражавања аутора, које је могуће у границама једног језика.¹ Таквом замењивању чешће се прибегава

¹ Види о томе: А. В. Федоров, Введение в теорию перевода. М., 1953, стр. 190.

при превођењу са једног језика на други, при чему су та замењивања условљена не само горе показаним разлозима, већ у низу случајева и одликама граматичког система језика на који се преводи неки текст. Испитивања превода с руског на српскохрватски језик и са српскохрватског на руски показују, на пример, да се степен употребљивости атрибута и атрибутивних реченица у тим језицима разликује пре свега зато што у њима нема потпуне идентичности морfolошких категорија за исказивање атрибута.

Ако се говори о атрибутима који се исказују помоћу придева, заменица и променљивих бројева, онда треба применити да у том случају између руског и српскохрватског језика великог разлижења нема; при превођењу са једног језика на други за преношење атрибутивних односа могу бити искоришћене редовно исте категорије које су у оригиналу (зелена шума = зелены лес, мој отац = мой отец, десета година = десятый год, књига мојега брата = книга моего брата и томе сл.).

Особина српскохрватског језика коју не познаје руски књижевни језик, јесте то што се за изражавање припадања уместо за руски језик карактеристичног генитива заменице трећег лица (его отец) користи посебна присвојна заменица (његов отац) или (данас ређе, иста) датив личне заменице (отац му). Исто тако се може приметити да је још увек у српскохрватском језику могућа употреба у атрибутивној функцији краћих облика придева и заменица упоредо са дужим облицима (паметан човек = умный человек).

У оба језика употребљавају се атрибути исказани именицама које се употребљавају како у номинативу (апозиција) тако и у косим падежима (неконгруентни атрибути) са предлозима и без предлога (на пример: сестра, одлична везиља, везе кошуљу брату, свом љубимцу; кита цвећа = букет цветов, крај стола = край стола, ланац од сата = цепочка от часов, кућа без крова = дом без крыши, боца за воду = бутылъ для воды, питање о рату = вопрос о войне и томе слично). Као на посебну особину српскохрватског језика треба указати на то да он избегава употребу адноминалног падежа (генитива) именице за исказивање припадности (ако

именица на чије се припадање указује нема уза се других речи које је тумаче) и у ту сврху уместо ње се радије употребљава присвојни придев. При превођењу са српскохрватског језика на руски запажа се обрнута слика: присвојни придеви замењују се присвојним генитивом именице (братава књига = книга брата, Петрова кућа = дом Петра).

Видне су разлике између српскохрватског и руског језика (ако се и занемаре разлике у структури изазване неподударанем предлога: вода за пиће = вода для пить, крст од злата = крест из золота, љубав према отаџбини = любовь к родине и томе сл.) у употреби неконгруентних атрибута који показују квалитативну особину предмета и који су исказани именицом са речима које од ње зависе: у српскохрватском језику именица која одређује обично стоји у генитиву, у руском се употребљава инструментал са предлогом с (човек широких рамена = человек с широкими плечами).

Генитив квалитативног својства познаје и руски језик. „Обрти тог типа, како истиче граматика руског језика, према свом општем значењу блиски су обртима именица с описним придевима (упореди: человек дела — деловой человек), али поседују веће изражајне могућности: зависна именица може уза се имати атрибут — придев и зато тачније и потпуније карактерише предмет (уп. умный человек — человек большого ума; способный ребенок — ребенок необыкновенных способностей”.² Међутим, у руском језику круг речи, са којима се може повезивати генитив описног својства је ограничен. Можемо рећи: человек строгих правил, высокого роста, веселого нрава, али нису могући обрти: человек зеленых глаз, круглого лица, широких плеч, тонкого голоса и томе слично. За српскохрватски језик таква ограничења нису карактеристична:

Био је висок, кратак и снажан човек, загасите боје коже и црне косе, напудерисане и вешто сложене у пер-

² Грамматика русского языка. Том II, Синтаксис, часть первая. Изд. АН СССР, М., 1954, с. 237.

чин (Андрић, 39)³ = это был высокий, долговязый и крепкий человек со смуглым лицом и черными волосами, напудренными и искусно заплетенными в косичку (Андрич, 32)⁴. Она приглуха, постарија, лица широка и црвена... (Сијарић, 11)⁵. Это была глуховатая, немолодая, с широким красным лицом женщина... (Сиярич, 26)⁶.

Сад се појавила друга жена, виша од прве, танка и блиједа, очију зелених... (Сијарић, стр. 16). = Появилась другая женщина, повыше первой — тонкая, бледная, зеленоглазая... (Сиярич, стр. 22).

Обрти инструментала са предлогом, као што је познато, одређују предмет према његовој карактеристичној особини, према поседовању нечега (девушка с голубыми глазами) или према садржају, саставу (ведро с водой). У колективној монографији Славистичког института АНСССР, посвећеној испитивању инструментала у словенским језицима, истиче се да је „инструментал социјативни квалитативног својства појава која се несумњиво развила још у општесловенском периоду...”⁷. У српскохрватском језику он је познат под именом квалитативни инструментал.

Народ са патријархалним појмовима могао је врло лако поверити једном старешини управу над целом земљом (Марковић).

Свет се расклони у два реда, пуштајући напред инвалида: красног, једрог момка, с мушким лицем и жалостивним осмјеком око усана (Лазаревић)⁸.

Инструментал који значи карактеристичне особине лица или предмета, у српскохрватском језику често се замењује генитивом без предлога, који му је синонимичан. То се осо-

³ И. Андрић, Травничка хроника. Београд, 1962.

⁴ И. Андрич, Травницкая хроника. ГИХЛ, М., 1958.

⁵ Ђ. Сијарић, Бихорци. Сарајево, 1956.

⁶ Сиярич, Бихорцы. М., 1962.

⁷ Творительный падеж в славянских языках. Под ред. С. Б. Бернштейна. Изд. АНСССР, М., 1958, стр. 64.

⁸ Примери из монографије „Творительный падеж в славянских языках“.

бито често запажа при опису спољашњег изгледа човека, кад се указује на неки део његовог тела, као: човек с широким лицем = човек широког лица, жена са зеленим очима = жена зелених очију и слично⁹ (замењивање инструментала генитивом није могуће ако се карактерише неки посебни део човечјег тела). Интересантно је да у низу случајева, на пример, при описивању физичких својстава човека, инструментал се уопште не употребљава (човек средњег раста ≠ човек са средњим растом, моје висине ≠ са мојом висином и слично). На тај начин сфере употребе квалитативног генитива и инструментала у српскохрватском језику се не подударају, већ се само укрштају. Њихово узајамно замењивање могуће је само у том случају кад оба обрта имају атрибутивну функцију и кад су по значењу блиски придевима. Ако обрт има првенствено значење прилошке одредбе, замењивање инструментала генитивом је немогуће. Упоређивање показује да у случајевима када је могуће замењивање, у српскохрватском језику радије се употребљава генитив. У том смислу употреба српскохрватског инструментала с предлогом с (у поређењу са руским) донекле је ограничена.

Према преводима, у највећем броју случајева руским атрибутивним обртима инструментала с предлогом с у српскохрватским текстовима одговарају обрти с генитивом (чак и ако је могућа употреба инструментала):

И дама с странно поднятими бровями что-то ей говорила (Толстой, 5)¹⁰. — А дама чудно уздигнутих обрва говорила јој је нешто шапатам (Толстој, 147)¹¹.

— Эта Зое, или точноее говоря, Зоя Никитишна Мюллер, была маленькая, немного косенькая, русская немочка с раздвоенным на конце носиком и красными крошеными губками, белокурая, пухленькая. (Тургенев,

⁹ Уосталом, аутори колективно рађене загребачке граматике хрватскохрватског језика уопште сматрају употребу инструментала с предлогом с у тим случајевима погрешном (И. Брабец, М. Храсте, С. Живковић. Граматика хрватскохрватског језика. V издање. Загреб, 1963, стр. 223).

¹⁰ Л. Толстой. Смерть Ивана Ильча. ГИХЛ, М., 1950.

¹¹ Л. Н. Толстој, Изабрана дјела. Том IX. Матица Хрватска. Загреб, 1963.

16)¹². — Та Зое, или, тачније говорећи, Зоја Никитишна Милер, бијаше мила, мало шкиљава руска Немеца, носића рашчепљена на врху и црвених малих усница, плавокоса, пуначка. (Тургењев, 203)¹³.

Битнија су размимоилажења између руског и српскохрватског језика у употреби појединачних партиципа и партиципских обрта за исказивање атрибутивних односа. У савременом руском књижевном језику у својству атрибута, као што је познато, широко се употребљавају како активни тако и пасивни партиципи садашњег и прошлог времена. Сви облици партиципа у атрибутивној функцији употребљавали су се и у старосрпскохрватском језику. Међутим, касније је већина српскохрватских радних партиципа изгубила везу са супстантивима, престајући да се деклинира и прелазећи у врсту глаголских прилога (читајући, читавши); други, мањи део, изгубио је везу са глаголом и укључио се у редове придева (идућа година). Испали су из употребе, а делимично се претворили у придеве, такође и пасивни партиципи садашњег времена (лаком). У атрибутивној функцији у савременом српскохрватском књижевном језику очувала се употреба трпних партиципа прошлог времена, а у неким случајевима и радних партиципа прошлог времена (партиципи на -л): прочитана књига, продата роба, побледело лице.

На тај начин, уопште узевши, могућности употребе партиципа и партиципских обрта у српскохрватском језику у поређењу с руским језиком, битно су се смањиле. У исто време, за исказивање атрибутивних односа српскохрватски језик почео је интензивније да употребљава атрибутивне допунске реченице, у шта се можемо лако уверити упоређивањем превода с једног језика на други.

Тако при превођењу с руског језика на српскохрватски уместо трпних партиципа прошлог времена у многим случајевима такође се употребљавају трпни партиципи прошлог времена српскохрватског језика:

¹² И. С. Тургењев, Накануне. ГИХЛ, М., 1952.

¹³ И. С. Тургењев, Изабрана дјела. Том III. Матица Хрватска. Загреб, 1963.

Какая-то женщина в старом салопе и стоптанных сапогах сжалилась, наконец, над Берсеневым и указала ему квартиру Инсарова. (Тургенев, 29). — Некаква се жена у стару огртачу и у *изгаженим* ципелама сажали најзад на Берсенева и показа му Инсаровљев стан. (Тургењев, 216).

Он искал причину и находил ее в бронзовом украшении альбома, *отогнутом* на краю (Толстой, 37). — Тражио је узрок и нашао га у бронзаном украсу албума *свинутом* на једном крају (Толстој, 179).

Међутим, уместо руских партиципа активних садашњег и прошлог времена, којих, како је речено, нема у савременом српскохрватском књижевном језику, у преводима се употребљавају атрибутивне односне реченице:

Дома он велел закрыть ставни, разделся и лег на кровать, терпеливо ожидая *шествующую где-то* беду. (Шолохов, 9)¹⁴. — Код куће нареди да се затворе капци, свуче се и леже у кревет чекајући мирно несрећу *која однекуд долази*. (М. Шолохов, 15)¹⁵.

И теперь Кондрат, изредка поглядывая то на *сидевших* за столом коммунистов, то на своих соседей по парте необычным для него, робким взглядом... (Шолохов, 6). — Погледајући понекад час у комунисте *који су седели за столом* час у своје суседе у клупама, за њега необичним погледом... (М. Шолохов, 267).

Руским трпним партиципима садашњег времена у преводу такође одговарају атрибутивне односне реченице.

То был разговор, весьма разнообразный по объёму *обсуждаемых* предметов... (Тургенев, 51). — То бијаше разговор веома разноврстан по обиљу предмета *о којима се говорило*... (Тургењев, 236).

У многим случајевима атрибутивне реченице у преводу на српскохрватски језик употребљавају се и онда кад је у

¹⁴ М. Шолохов, Поднятая целина. Книга I и II. ГИХЛ, 1964.

¹⁵ М. Шолохов, Избранные дела. Книга XIII—XIV. Београд, 1963.

руском језику употребљен издвојен обрт, исказан трпним глаголским придевом прошлог времена, са речима које стоје у зависности од њега.

Князь Ардалион Кикурасов, назначенный к ней опекуном, поместил ее в лучший московский пансион (Тургенев, 13). — Кнез Ардалион Чикурасов, који јој је био одређен за старатеља, сместио ју је у најбољи московски пансионат (Тургењев, 201).

Такво замењивање је природно, пошто се издвојени партиципски обрти међу другим атрибутским облицима истичу тиме што се највише својим својствима приближавају атрибутским допунама: као и односне реченице они имају свој логички акценат, издвајају се паузама, интонацијом и добијају у реченици извесну смисаону самосталност.

Атрибутативни односи који се исказују у руском језику партиципима уз глаголе који значе опажање, у српскохрватском језику изражавају се нарочитим типом адноминалних односних реченица са свезицама *како, где или да*:

Стоји тако Wallenstein и мисли о Бјудоскутијевим министарским интригама и гледа сатнију *како пред њим дефилира* (М. Крлежа, 184)¹⁶.

— Задумавшись о Быдоскутии и министерских интригах, Валленштейн оглядывал *дефилирующую* перед ним роту (Крлежа, 52)¹⁷.

Посматрања показују да се у преводима различитих текстова са руског на српскохрватски језик количина атрибутских односних реченица у поређењу са оригиналом повећава на 50—90%. У неким случајевима њихов број се повећава више него двоструко. Обрнуту слику видимо при превођењу са српскохрватског на руски језик: смањује се количина атрибутских реченица на рачун партиципа и партиципских обрта, који се употребљавају за изражавање атрибутивних односа.

¹⁶ М. Крлежа, Хрватски бог Марс. Загреб, 1955.

¹⁷ М. Крлежа, Избранное. Изд. иностр. литературы. М., 1958.

С обзиром на горе показане одлике граматичке структуре српскохрватског језика, постаје очевидна изузетна важност атрибутивних зависних реченица као једног од средстава исказивања атрибутивних односа у овом језику. Није случајност што ове допуне у српскохрватском језику заузимају главно место у систему зависних сложених реченица.

Карактеристични су квантитативни подаци који илуструју употребу разних типова допуна у уметничким, научним и новинско-публицистичким текстовима на 1000 сложених реченица. Разуме се, пребројавања су вршена на ограниченом броју текстова и апсолутног подударарања једног дела целине не може бити, па ипак добијени резултати пружају могућност да се изведе закључак о квантитативном међусобном односу различитих типова одредаба у српскохрватском књижевном језику.

Примећује се да најубичајенију употребу имају атрибутивне реченичне одредбе. Оне чине 30 до 52% на сваку хиљаду допунских реченица. Њихов број се колеба на једну или другу страну, у зависности од природе текста: у текстовима који су ближи разговорном језику ређе се употребљавају партиципи и партиципски обрти, чешће атрибутивне зависне реченице. Ипак атрибутивне одредбе чине основну масу зависних одредбених реченица у сваком српскохрватском тексту.

(Лењинград)

П. А. Дмитријев